

ŻOŁNIERZE OSMAŃSCY W SZPITALACH TWIERDZY KRAKÓW W LATACH 1916-1919*

Strona | 1

Piotr Nykiel

W latach 1916-1919 do szpitali na terenie ówczesnej Twierdzy Kraków trafiło co najmniej 50 żołnierzy osmańskich. Większość z nich, bo aż 47 było oficerami, podoficerami i żołnierzami XV Korpusu, który w latach 1916-17 walczył w ramach niemieckiej Armii Południowej na froncie wschodnio-galicyjskim, na terenach rozciągających się od Podwysokiego i będącej północnym dopływem Dniestru rzeki Złota Lipa, po linię Zbruczu. Pozostali trzej służyli w jednostkach, które w latach 1914-1918 walczyły na froncie kaukaskim i trafili do Krakowa w 1919 r., najprawdopodobniej wracając przez Polskę do Turcji z rosyjskich obozów jenieckich.

Zaskakująco bogate informacje osobowe i adresowe dotyczące ww. żołnierzy znaleźć możemy w dwóch niezależnie stworzonych źródłach archiwalnych:

Pierwszym z nich są notatki twórcy krakowskiej turkologii prof. Tadeusza Kowalskiego, sporządzone w październiku 1917 r. i zebrane w zeszycie opisanym jako „Materiały dialektologiczne tureckie, przeważnie niewydane”, a znajdującym się w Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie (sygn. K III-4, 110). Drugim zaś „świadczenia oględzin pośmiertnych” przechowywane w Archiwum Zarządu Cmentarzy Komunalnych w Krakowie. Kwerenda przeprowadzona na tych źródłach pozwoliła na stworzenie dwóch wykazów żołnierzy, które w dalszej części wystąpienia nazywać będziemy „Listą Kowalskiego” i „Listą rakowicką”. Obie one dostarczają nam stosunkowo dokładnych danych osobowych i adresowych, choć stopień tej dokładności jest zróżnicowany, z uwagi na to, że źródła na podstawie, których zostały stworzone z założenia służyły zgromadzeniu danych dla diametralnie różnych potrzeb.

Profesora Kowalskiego interesowało przede wszystkim zebranie materiału porównawczego do badań dialektologicznych. W swych notatkach, oprócz piosenek, opowiadań czy zagadek zapisywał więc niemal wyłącznie imiona rozmówców i ich

* Referat wygłoszony na VI Ogólnopolskiej Konferencji Turkologicznej (Kraków, 7-8 listopada 2013).

adresy w Turcji, gdyż właśnie dzięki temu mógł przypisać pewne cechy dialektalne poszczególnym regionom Imperium Osmańskiego. Sporadycznie tylko odnotowywał dodatkowe informacje, takie jak zawód wykonywany przez danego żołnierza przed wcieleniem go do wojska, czy też umiejętność czytania i pisania. Profesora nie interesował niestety numer jednostki, w której służył jego rozmówca, jego stan cywilny, ani rany jakie odniósł na polu walki. Te wszystkie informacje możemy za to znaleźć w „świadectwach oględzin pośmiertnych”. Z uwagi na to, że dokumenty te sporządzane były przez lekarzy wojskowych i najwyraźniej bez obecności prof. Kowalskiego, zapisane w nich imiona żołnierzy są bardzo zniekształcone, a dane adresowe znacznie mniej dokładne niż w notatkach profesora, co w kilku przypadkach w istotnym stopniu utrudnia identyfikację. Podkreślić przy tym należy, że listy „Kowalskiego” i „rakowicka” nie pokrywają się ze sobą, co pozwala nam przypuszczać, iż stan zdrowia żołnierzy zmarłych w Krakowie był od początku na tyle ciężki, że wykluczał wszelkie pozamedyczne kontakty, a więc także zbieranie materiału dialektologicznego przez nestora krakowskiej turkologii.

Warto też zwrócić uwagę na to, że wszyscy żołnierze XV Korpusu, jakich pochowano na Cmentarzu Rakowickim służyli w 20. Dywizji Piechoty, co pozwala przyjąć założenie, iż do Krakowa kierowano rannych tylko z tej właśnie dywizji.

Z uwagi na konieczność zachowania dyscypliny czasowej nie będę mógł przedstawić tu kompletnych informacji o wszystkich zidentyfikowanych żołnierzach, którzy przebywali w krakowskich szpitalach w latach 1916-1919. Przybliżę więc jedynie po kilka najciekawszych przykładów z obu list.

Na „liście Kowalskiego” znalazł się m.in. Alioğlu Mustafa ze wsi Hayteler (?) w sandzaku Denizli, od którego prof. Kowalski spisał – przypuszczalnie ułożoną przez niego samego – pieśń o Galicji.

Inny utwór inspirowany pobytem na froncie galicyjskim, a przepełniony tęsknotą za ojczyzną i bliskimi pozostawił nam İsmailoğlu Salim z dzielnicy Hürriyet w miejscowości İskece (obecnie: Xanthi) w dawnym sandzaku Gümülcine (obecnie: grecki region administracyjny Macedonii Wschodniej i Tracji).

Unikalnym, bo jedynym sporządzonym całkowicie w grafii osmańskiej jest wpis dotyczący kaprała Kösecioğlu Mustafaoğlu Mehmeta Alego z dzielnicy Karaağaçlı w budzaku Güney w powiecie Buldan w sandzaku Denizli. Z dużą dozą

prawdopodobieństwa możemy w przyjąć, że wpis ten dokonany został osobiście przez kaprała Mehmeta Alego.

Najbardziej frapującą wydaje się jednak postać szeregowego Hüseyinoğlu Mehmeta z dzielnicy Çelebi Sultan w Bursie. Podporucznik 20. Dywizji Piechoty Mehmet Şevki Yazman, który pozostawił nam niezwykle barwne wspomnienia z frontu wschodnio-galiczyjskiego, zatytułowane *Kumandanım Galiçya ne yana düşer? Mehmetçik Avrupa'da* (İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006) wielokrotnie przywołuje w swym tekście postać szeregowego Hüseyina o przydomku “Vaziyeti Bozuk” (“Pokrzywiony” – bo nawet jak stał na baczność, to wszystko miał krzywe), który to słynął z inteligencji, ciętego dowcipu i tego, że miał talent do układania satyrycznych piosenek na każdy temat. W jednym z rozdziałów Yazman wspomina, że Hüseyin nauczył córkę swych polskich gospodarzy piosenki “o drutach telegraficznych”. W notatkach prof. Kowalskiego natrafiamy na pełny tekst piosenki właśnie “o drutach telegraficznych”, podyktowany przez wspomnianego wyżej szeregowego Hüseyinoğlu Mehmeta. Trzeba przy tym podkreślić, że nie jest to ten sam utwór, co dość popularna w Turcji piosenka, zaczynająca się od słów „Telgrafın tellerine kuşlar mı konar”, którą dopiero w 1946 roku opublikował Ahmet Yamacı. Co więcej, styl i „poetyka” piosenki cytowanej przez Kowalskiego idealnie pasują do innych utworów Hüseyina “Vaziyeti Bozuk”, pojawiających się we wspomnieniach Yazmana. Wiele więc wskazuje na to, że zapoznany przez prof. Kowalskiego Hüseyinoğlu Mehmet i Yazmanowy „Pokrzywiony” Hüseyin to ta sama postać...

Wśród „świadczeń oględzin pośmiertnych”, stanowiących bazę źródłową dla „listy rakowickiej”, szczególną uwagę zwrócić należy na dokument dotyczący, jak się wydaje, jedyne go oficera osmańskiego, jaki trafił do Krakowa. Był nim por. Mehmet İsmail Hakkı z 4. kompanii 61. pułku piechoty 20. Dywizji XV Korpusu, urodzony w 1894 r., a zmarły 6 października 1916 o godz. 19:30. W chwili śmierci miał więc 22 lata. Oficer ten był stanu wolnego, a przed wojną trudnił się handlem. Jako miejsce jego zamieszkania w Turcji świadectwo oględzin pośmiertnych podaje Seydişehir w prowincji Konya. Z ww. dokumentu dowiadujemy się też, że jego zgon nastąpił w Szpitalu Garnizonowym nr 15/II w Krakowie (obecnie szpital wojskowy przy ul. Wrocławskiej) w pok. nr 38, a jego przyczynami były rana postrzałowa uda prawego oraz posocznica. Oficer ten pochowany został na Cmentarzu Rakowickim w północnej części kwatery nr XXVI na tzw. „2. placu mahometańskim”. Pogrzeb miał miejsce w

dniu 8 października, a więc o dobę przekroczony został czas na pochówek, przyjęty zwyczajowo przez muzułmanów¹. Warto w tym miejscu zauważyć, że jak wynika ze świadectw oględzin pośmiertnych, wszyscy zmarli w Krakowie Turcy pochowani zostali nie wcześniej niż dwa dni po śmierci. Żeby być jednak sprawiedliwym nadmieńmy, że pismo Magistratu Stoł. Król. Miasta Krakowa (nr l. 55966/1915 I.a.) z dnia 26 czerwca 1915 zalecało grzebanie „zmarłych w Krakowie mahometan razem, na osobnej na ten cel wyznaczyć się mającej części cmentarza miejskiego, w sposób dla mahometan przepisany tj. twarzą zwróconą ku wschodowi”².

Kolejnym, wybranym przeze mnie żołnierzem był zmarły 18 sierpnia 1917 w wieku zaledwie 19 lat szeregowy Abduloğlu Mustafa z 2. kompanii 62. pułku piechoty 20. Dywizji XV Korpusu. Jego zgon nastąpił także w Szpitalu Garnizonowym 15/II, zaś przyczynami śmierci były rana postrzałowa klatki piersiowej i kręgosłupa oraz zapalenie otrzewnej. Trudno sobie wyobrazić jak strasznie cierpieć musiał Mustafa podróżując w takim stanie pociągiem z Podwysokiego do Krakowa, czyli na trasie o długości ok. 500 km... Pochowano go w dniu 20 sierpnia na „2. placu mahometańskim” w kwaterze XXVI w grobie nr 13³.

Jako ostatniego pragnąłbym wymienić plutonowego Alego Osmana, który był tureckim podoficerem w 1. kompanii 3. pułku piechoty 1. Dywizji I Korpusu Azerskiego Kaukaskiej Armii Islamu, utworzonej w 1918 r. przez tureckiego ministra wojny Envera Paszę w celu prowadzenia walki na froncie kaukaskim, m.in. z próbującymi wybić się na niepodległość Ormianami. Jako miejsce zamieszkania plutonowego Alego Osmana podano Narman w prowincji Erzurum. Zmarł on w wieku 34 lat w dniu 27 maja 1919 w krakowskim Szpitalu Załogi nr II, a pochowany został – jako jedyny Turek – w kwaterze XXVIII, w rzędzie I w grobie nr 18⁴. Przyczyną zgonu, podobnie jak w przypadku pozostałych dwóch żołnierzy z jednostek walczących na

¹ „Świadectwo oględzin pośmiertnych” 4611; wpis do księgi zmarłych Magistratu Stoł. Król. Miasta Krakowa poz. 3689, 21.10.1916 (sygn. AZCKwK: 3268/1916). Do „Świadectwa oględzin pośmiertnych” tego oficera dołączono także kartę informacyjną, którą w kostnicy założoną miał na dużym palcu u nogi.

² Archiwum Państwowe w Krakowie Oddz. V, Akta Cmentarzy Krakowskich (nieuporządkowane), sygn. 1914-17.19. Autor cytowanego pisma nie wykazał się jednak zbyt głęboką wiedzą na temat islamu. Religia ta nakazuje bowiem chowanie twarzą zwróconą w kierunku Mekki, a ta położona jest na południowy-wschód względem Krakowa.

³ W tym samym grobie pochowany został również szer. Mehmetoğlu Ömer. „Świadectwo oględzin pośmiertnych” 5341; wpis do księgi zmarłych Magistratu Stoł. Król. Miasta Krakowa poz. 2964, 23.08.1917 (sygn. AZCKwK: 2737/1917).

⁴ „Świadectwo oględzin pośmiertnych” 7657; wpis do księgi zmarłych Magistratu Stoł. Król. Miasta Krakowa poz. 3350, 03.06.1919 (sygn. AZCKwK: 2226/1919).

Kaukazie, którzy w 1919 r. trafili do Krakowa, była gruźlica. Przymuszczalnie wszyscy trzej nabawili się tej choroby jeszcze w rosyjskim obozie jenieckim, z którego na własną rękę wracali do Turcji przez Polskę. Bez wątplenia nie tylko oni zmuszeni byli wybrać aż tak okreśną drogę. O powrocie z rosyjskiej niewoli przez Niemcy i Śląsk pisze np. Halil Ataman w swych wspomnieniach zatytułowanych *Harp ve Esaret. Doğu Cephesi'nden Sibirya'ya* (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010). Nie można więc wykluczyć, że na ślady bytności osmańskich żołnierzy na ziemiach polskich natrafimy jeszcze kiedyś przypadkowo w innych niż Kraków miejscach.

Na zakończenie podkreślić należy, że wobec niezachowania się dokumentacji medycznej szpitali Twierdzy Kraków za okres I wojny światowej, notatki prof. Kowalskiego są jedynym źródłem, dzięki któremu możemy poznać personalia – jeśli nie wszystkich, to z pewnością znacznej części – wyleczonych w nich żołnierzy osmańskich. Podobną, bezcenną wartość mają też wyżej wspomniane „świadczenia oględzin pośmiertnych”. W tureckich archiwach nie odnaleziono bowiem do tej pory żadnych dokumentów poświadczających liczbę i tożsamość żołnierzy osmańskich pochowanych w Krakowie.

BIBLIOGRAFIA:

1. Źródła archiwalne:

- Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie: Spuścizna prof. Tadeusza Kowalskiego: „Materiały dialektologiczne tureckie, przeważnie niewydane”, sygn. K III-4, 110.
- Archiwum Państwowe w Krakowie Oddz. V, Akta Cmentarzy Krakowskich (nieuporządkowane), sygn. 1914-17.19.
- Archiwum Zarządu Cmentarzy Komunalnych w Krakowie: „Świadczenia oględzin pośmiertnych” o sygnaturach: 3015/1916, 3016/1916, 3144/1916, 3268/1916, 3341/1916, 746/1917, 2217/1917, 2737/1917, 3142/1917, 2980/1918, 1479/1919, 2226/1919, 3549/1919.
- Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Krakowie, Miejski Urząd Gospodarki Komunalnej i Mieszaniowej, Akta sprawy nr GK-UK-2-/e/1/59 dot. cmentarze mahometańskie tureckie.

2. Korespondencja autora z instytucjami:

- Pismo nr DRI/524/74/13 z 5 września 2013, przesłane autorowi przez Kierownika Rejonu Rakowice Zarządu Cmentarzy Komunalnych w Krakowie, Tomasza Piekarskiego.

3. Wspomnienia wydane:

- Ataman H., *Harp ve Esaret. Doğu Cephesi'nden Sibiry'a, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.*
- Yazman M. Ş., *Kumandanım Galiçya ne yana düşer? Mehmetçik Avrupa'da, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.*

4. Opracowania i artykuły:

- Drogomir J. J. P., *Polegli w Galicji Zachodniej 1914-15*, t. III, Tarnów 2005.
- *Tadeusz Kowalski 1889-1948. Materiały z Posiedzenia Naukowego PAU w dniu 19 czerwca 1998 r.*, „W służbie nauki”, nr 4, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1999.